

Stf justitieombudsmannen
Stefan Holgersson

Anmälningar mot Kriminalvården, anstalten Kalmar, om bl.a. intagnas möjligheter till toalettbesök efter inlåsning på kvällen. Kritik mot anstaltens rutiner för tilldelning av och information om urinflaskor

Anmälningar

I varsin anmälan framförde AA (dnr 2498-2025) och BB (dnr 6111-2025) klagomål mot Kriminalvården, anstalten Kalmar, om intagnas möjligheter till toalettbesök efter inlåsning på kvällen m.m.

AA uppgav bl.a. följande.

Bostadsrummen saknar handfat och toalett. Efter inlåsning för natten använder intagna urinflaskor när de ska kissa. För att få besöka toaletten ringer de på vakten, vilket oftast innebär en väntan på 30–45 minuter innan någon kommer. I akuta situationer får de intagna utträta sina behov i en soppåse i bostadsrummet. Detta inträffar ofta och gäller även vid dubbelbeläggning. De intagna har flera gånger bett om våtservetter för användning i rummen under inlåsning, men det har inte tillåtits. Urinflaskorna byts inte ut och luktar mycket illa. De rengörs med tvål och vatten i duschen och det orsakar dålig lukt från avloppet.

BB beskrev bl.a. följande.

Efter inlåsning på kvällen den 31 maj 2025 ”flaggade” han och flera medintagna på för att få gå på toaletten, men det var inte någon som svarade. Han tvingades därför utträta sina behov i rummet och hade varken möjlighet att torka sig ordentligt eller tvätta sina händer. Enda kommentaren från personalen var ”sånt händer”.

Utredning m.m.

Inledningsvis hämtades muntliga upplysningar in från en kriminalvårdsinspektör i anstalten Kalmar. Han uppgav bl.a. att han inte i närtid hade hört talas om någon intagen som varit tvungen att utträta sina behov i en plastpåse för att personal inte kommit, men trodde att det kunde förekomma.

Därefter begärde JO att Kriminalvården skulle yttra sig över det som förts fram i AA:s anmälan avseende rutinerna för toalettbesök efter inlåsning för

dygnsvila. Myndigheten skulle vidare redogöra för anstaltens hantering när intagna ”flaggar på” för att gå på toaletten under den tid som de är inlåsta i bostadsrummet och besvara ett antal specifika frågor kopplat till detta. Av yttrandet skulle också framgå de överväganden som ligger bakom användandet av urinflaskor och skötseln av desamma, samt hur möjligheten att använda flaskan presenteras för de intagna. I den delen ombads myndigheten även svara på om den vidtar några särskilda åtgärder – och i så fall vilka – för att utdelningen av urinflaskor inte ska uppfattas som en signal att i första hand utträta sina behov i bostadsrummet.

Kriminalvården uppmanades dessutom att yttra sig över BB:s klagomål.

Senare meddelade BB att anstalten hade gett honom en förklaring som han var nöjd med och att han därför ville återkalla sin anmälan. JO fortsatte dock utredningen.

I sitt remissvar anförde Kriminalvården, genom regionchefen för Region Öst, följande:

Utredning

Med anledning av JO:s begäran har redogörelser kring klagomålen inhämtats från anstalten tillsammans med ett antal journaler för nattbevakning och det ankomstdokument som personalen går igenom med de intagna vid inskrivning.

Allmänt

Av uppgifter som lämnats av anstalten Kalmar framkommer följande. Anstalten Kalmar har 60 bostadsrum varav 17 är dubbelbelagda. Samtliga bostadsrum saknar toalett och när de intagna, under tiden kl. 18:45 till 07:15, är inlåsta på sina bostadsrum använder de sig av det signalsystem som finns i varje bostadsrum för att påkalla personalens uppmärksamhet för att exempelvis få möjlighet att gå på toaletten. Vid påkallning går personal till det aktuella bostadsrummet för att kontrollera vad den intagne har för ärende. Vid toalettbesök kan personalen endast låta en intagen i taget gå på toaletten. Detta då de hygienutrymmen som finns på avdelningarna är belägna i de allmänna utrymmena och går ej att låsa från utsidan. Personal måste därför stanna kvar och bevaka under toalettbesöket. Om det är flera intagna som vill gå på toaletten samtidigt tas de till toaletten i den turordning de påkallat personal.

Vid inskrivning på anstalten och vid ankomst till avdelningen får de intagna tillsammans med personal gå igenom "mallen för ankomstinformation" där de får information om signalanordningen som finns på varje bostadsrum, hur den fungerar och vad den är till för. Vid ankomst tilldelas varje intagen en uppsättning av diverse nödvändigheter så som utspisningsredskap, kläder, sängkläder och urinflaskor. De intagna informeras om att det inte finns några toaletter på bostadsrummen och att de kan använda urinflaska vid behov under inlåsning.

De intagna ansvarar själva för förvaring och rengöring av sina urinflaskor. I hygienutrymme finns särskilt avsedda utslagsbackar och rengöringsmedel de intagna kan använda. Vid behov kan den intagne meddela att han behöver ny/nya flaskor som han då tilldelas av personal. En urinflaska som tilldelats en intagen återanvänds aldrig oavsett om den är använd eller ej.

För att skapa möjlighet för flera intagna att gå på toaletten samtidigt har anstalten påbörjat ett arbete med att utreda och montera låsfunktion på utsidan av toaletterna och utrusta toaletterna med signalsystem. Personal skulle då kunna

låsa dörren efter att ha släppt in en intagen på toaletten för att sedan göra likadant med nästa intagen. Den intagne kan sen själv signalera när han är klar för förflyttning tillbaka till bostadsrummet.

Det finns ingen särskild rutin för intagna i dubbelrum utan de använder sig av samma metod som intagna i enkelrum. Vissa intagna väljer att använda sig av urinflaska nattetid och andra intagna väljer att använda sig av signalsystemet. Det har inte kommit till anstaltens kännedom, varken från personal eller intagna, att någon skulle ha behövt utträta sina behov på bostadsrummet för att väntetiden varit för lång.

Det högsta flödet för toalettbesök och andra behov är mellan kl. 19.00 och 23.00. Hur länge en intagen eventuellt kan behöva vänta varierar från dag till dag. Den normala väntetiden är svårt att bedöma då det är stor variation på behovet och anmälares uppgifter om att det kan förekomma väntetid på 30–45 minuter för exempelvis toalettbesök skulle kunna stämma vid enstaka tillfällen. Nattpersonalen redogör generellt inte för hur lång tid det har tagit från att man har påkallat personal till att personal är på plats i sina avlämningslistor från natten. Det som framgår i dessa rapporter är när öppning/kontakt vid dörr har skett och när personal låst/lämnat bostadsrummet samt i vilket syfte. Det finns dock avlämningar där nattpersonalen, vid enstaka tillfällen, har noterat när påkallning har skett. Exempel nedan har hämtats från den 10 maj 2025:

Påkallning (I signalsystem)	Personal på plats hos klient:	Ärendet klar / klient är åter i rum.	Ärende för påkallning
	19.32	19.33	Medicin
19.50	19.53	19.54	Medicin
20.09	20.12	20.17	Toalett
20.30	20.33	20.35	Toalett
20.30	20.35	20.37	Toalett
20.31	20.38	20.44	Toalett
20.45	20.47	20.50	Toalett
20.45	20.50	20.53	Toalett
20.58	21.03	21.07	Toalett
20.58	21.07	21.09	Toalett
21.00	21.11	21.14	Toalett/Medicin
21.01	21.17	21.22	Toalett/Medicin
21.01	21.22	21.24	Toalett
21.10	21.26	21.30	Toalett
21.10	21.30	21.32	Toalett
21.25	21.33	21.41	Toalett
21.40	21.42	21.46	Toalett
22.21	22.24	22.25	Medicin
02.58	03.01	03.09	Toalett
03.38	03.42	03.47	Toalett

Minsta väntetid vid detta tillfälle 2 minuter. Längsta väntetid vid detta tillfälle 21 minuter.

I nattjournalen för den 31 maj 2025 till den 1 juni 2025 har det noterats totalt 19 påringningar. Anstalten kan, vid kontroll av nattjournalen, konstatera att det inte noterats någon påringning från [BB] eller någon annan från samma

avdelning den natten. Anstalten kontrollerar signalsystemet varje dag inför natten och denna genomfördes utan anmärkning den 31 maj 2025. Även kontrollerna den 30 maj 2025 och den 1 juni 2025 var utan anmärkning. I anstaltens incidentrapporteringsystem, ISAP, finns det inget som tyder på att det förekommit något systembortfall under den aktuella natten.

Kriminalvårdens bedömning

Anledningen till att anstalten delar ut urinflaskor är för att de ska verka som ett komplement till toalettbesök och en säkerhetsåtgärd då de intagna, under inlåsning, saknar möjlighet att själva gå på toaletten eftersom bostadsrummen saknar toalett. Vissa intagna väljer att enbart använda urinflaskorna medan andra intagna väljer att aldrig använda dem. Varje intagen informeras om det signalsystem som är tänkt att användas för kontakt med personal under inlåsning och att det kan användas för att exempelvis meddela att man behöver gå på toaletten. Funktionskontroll av signalsystemet görs dagligen.

Väntetiden för en intagen att få gå på toaletten nattetid varierar beroende på hur många intagna som behöver gå på toaletten samtidigt. Målsättningen är alltid att väntetiden ska vara så kort som möjligt. I dagsläget är det, av säkerhetsskäl, endast möjligt att låta en intagen åt gången gå på toaletten men det genomförs just nu ett arbete för att försöka möjliggöra att fler intagna ska kunna gå på toaletten samtidigt vilket skulle kunna korta väntetiderna under de perioder när behovet är som störst. Rutin och väntetid är densamma oavsett om den intagne bor i enkelrum eller dubbelrum.

Som framgått ovan har det inte framkommit till anstalten att någon skulle ha behövt uträtta sina behov på bostadsrummet på grund av för lång väntetid eller på grund av uteblivet svar efter kontakt via signalsystemet.

De intagna ansvarar själva för förvaring och rengöring av sina urinflaskor och anstalten tillhandahåller, för ändamålet avsedda, utslagsbackar och rengöringsmedel. Vid behov kan de intagna få nya flaskor om de gamla bedöms som förbrukade.

Utöver det pågående arbetet med att möjliggöra simultana toalettbesök bedömer Kriminalvården att fler åtgärder inte är aktuella i dagsläget.

AA yttrade sig över remissvaret och uppgav bl.a. följande. Väntetiden kan i enstaka fall understiga 30 minuter. Personalen ryckte upp sig avseende väntetiderna efter hans JO-anmälan och uppmärksamheten den fick i media. De siffror som Kriminalvården har redovisat är manipulerade. Han skulle inte informera personalen om han hade blivit tvungen att uträtta sina behov i papperskorgen. Fönstren i anstalten skruvades igen under 2023–2024 för att intagna kastade ut soppsår med avföring från bostadsrummen. Det största problemet är att anstalten inte låter de intagna tvätta händerna efter att ha använt urinflaskor. Han får göra det efter 45 minuter om han har tur.

Bedömning

Rättslig reglering

Varje intagen ska bemötas med respekt för sitt människovärde och med förståelse för de särskilda svårigheter som är förenade med frihetsberövandet. Det framgår av 1 kap. 4 § fängelselagen (2010:610). Enligt 1 kap. 15 § Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd (KVFS 2011:1) om fängelse, FARK Fängelse, ska en intagen ges möjlighet att dagligen kunna sköta sin personliga hygien. I de europeiska fängelsereglerna anges att de intagna ska ha tillgång till hygien- och toalettutrymmen som är hygieniska och erbjuder

avskildhet (se artikel 19.3 i bilagan till Europarådets ministerkommittés rekommendation Rec[2006]2-rev till medlemsstaterna avseende de europeiska fängelsereglerna).

Väntetid för toalettbesök

AA har fört fram att det efter inlåsning för dygnsvila dröjer 30–45 minuter innan intagna får gå på toaletten och att de i akuta situationer tvingas utträta sina behov i en soppåse i bostadsrummet. Kriminalvården har anfört att väntetiden varierar beroende på hur många intagna som behöver gå på toaletten samtidigt, men att målsättningen är att den ska vara så kort som möjligt. Myndigheten har vidgått att det vid enstaka tillfällen kan förekomma att väntan blir så lång som anmälaren har uppgett. Av remissvaret framgår dock att anstalten inte har kännedom om att någon skulle ha behövt utträta sina behov i bostadsrummet på grund av för lång väntetid.

Ord står alltså mot ord när det gäller hur långa väntetiderna normalt sett är för att besöka toaletten efter inlåsning för dygnsvila. Utredningen ger inte heller stöd för att anstalten skulle ha underlåtit att besvara intagnas påringningar på kvällen den 31 maj 2025. Jag har därför inte grund för att rikta någon kritik mot anstalten i de här delarna. Det har dock kommit in flera anmälningar till JO med klagomål mot anstalten som rör toalettbesök efter inlåsning. Enligt mig är det även troligt att intagna, likt AA, inte skulle berätta för personal om de varit tvungna att utträta sina behov i bostadsrummet till följd av lång väntan. Mot den här bakgrunden anser jag att det finns skäl att påminna om JO:s tidigare uttalanden i de aktuella frågorna.

JO har vid flera tillfällen framhållit vikten av att en intagen som behöver använda toaletten kan släppas ut från sitt bostadsrum utan onödigt dröjsmål oavsett tidpunkt på dygnet (se t.ex. beslut den 20 juni 2024, dnr 4196-2023, den 12 maj 2023, dnr 3672-2022, och den 22 april 2022, dnr 4231-2021). Vidare har JO uttryckt att den ansträngda beläggningssituationen och bristen på personal inom Kriminalvården är mycket bekymmersam och påpekat att detta inte får gå ut över de intagna på ett sådant sätt att de tvingas utträta sina behov i t.ex. en papperskorg eller i handfatet i sitt bostadsrum (se beslut den 9 januari 2023, dnr 3912-2022). I beslutet underströk JO att Kriminalvården måste ha en verksamhet som klarar av att tillgodose de intagnas grundläggande och mänskliga behov av att använda toaletten.

Användning av urinflaskor

Av Kriminalvårdens remissvar framgår att anstalten delar ut urinflaskor som ett komplement till toalettbesök och som en säkerhetsåtgärd då de intagna under inlåsning saknar möjlighet att själva gå på toaletten. Intagna får urinflaskorna vid ankomst till anstalten tillsammans med viss annan nödvändig utrustning. I samband med detta ges information om att det inte finns några toaletter i bostadsrummen och att urinflaskan kan användas vid behov under inlåsning. Varje intagen informeras också om signalsystemet och att den intagne

därigenom exempelvis kan meddela att han behöver gå på toaletten. Det finns inte någon särskild rutin för de som bor i dubbelrum.

Jag gör följande reflektioner. Det förhållandet att urinflaskor delas ut tillsammans med annan nödvändig utrustning och att de intagna uppmanas att använda dessa vid behov innebär en normalisering av brukandet. Innehavet och användningen av urinflaskor framstår inte som något som är valbart för de intagna. Kriminalvården har inte beskrivit någon rutin för hur det är tänkt att de intagna ska sköta sin hygien i samband med att urinflaskor används.

En liknande ordning för urinflaskor har kommenterats av dåvarande chefsJO i protokollet från en inspektion av anstalten Västervik Norra i juli 2019, dnr O 46-2019, i vilket hon uttalar att rutinen skickar en signal till de intagna om att de efter inlåsning i första hand ska uträtta sina behov i bostadsrummet. Jag delar den uppfattningen. Trots uppmaning har Kriminalvården i de nu aktuella ärendena inte besvarat JO:s fråga om myndigheten vidtar några åtgärder – och i så fall vilka – för att utdelningen av urinflaskor inte ska uppfattas som en sådan signal. Det är anmärkningsvärt att detta över huvud taget inte har berörts i remissvaret.

Det kan ifrågasättas om anstaltens rutin är förenlig med fängelselagens grundläggande bestämmelse om att varje intagen ska bemötas med respekt för sitt människovärde. När det gäller intagna som delar bostadsrum är jag dessutom av uppfattningen att det är tveksamt om rutinen innebär att de kan anses ha tillgång till toalettutrymmen som erbjuder avskildhet. Anstalten kan inte undgå kritik för hur intagna tilldelas urinflaskor och får information om användningen av dessa.

Enligt min mening behöver anstalten vidta nödvändiga åtgärder för att det ska vara tydligt för de intagna att urinflaskor är avsedda för undantagssituationer. Ett sådant tydliggörande kan eventuellt innebära att antalet upplåsningar för toalettbesök kommer att öka. Om detta skulle medföra att väntetiderna förlängs förutsätter jag att det arbete som anstalten har påbörjat med att montera signal-system och lås på utsidan av toaletterna genomförs skyndsamt och att behovet av att utöka bemanningen nattetid ses över.

Rengöring av urinflaskor

AA har gjort gällande att urinflaskorna inte byts ut och att de rengörs med tvål och vatten i duschen. Kriminalvården har anfört att det för rengöringen av urinflaskorna finns särskilt avsedda utslagsbackar och rengöringsmedel som de intagna kan använda. Vidare har myndigheten förklarat att de intagna också kan få nya flaskor om de gamla bedöms som förbrukade.

JO har på senare tid fått in en anmälan från flera intagna i anstalten Kalmar om att det finns för lite rengöringsmedel m.m. (dnr 1417-2026). Mot bakgrund av bl.a. utredningen i de nu aktuella ärendena gick JO inte vidare med dessa klagomål, men anmälan skickades för kännedom till anstalten.

För att de intagna ska kunna rengöra urinflaskorna på ett lämpligt sätt behöver det dels vara tydligt för dem hur rengöringen är tänkt att göras, dels finnas rengöringsmedel. Jag utgår från att intagna i anstalten fortsättningsvis informeras om rutinen för rengöring och att det finns tillräckligt med rengöringsmedel för det avsedda ändamålet.

Det som i övrigt har kommit fram ger inte anledning till någon åtgärd eller något uttalande från min sida.

Ärendena avslutas.

Beslutet har fattats av stf JO Stefan Holgersson. Dokumentet har fastställts digitalt och har ingen underskrift.

Rättssakkunniga Kristin Redfors har föredragit ärendena och byråchefen Catrine Björkman har deltagit i beredningen.